

Dávid István

*„...melyből egy igen jó és tsinos munkájú, kiseded
orgona vétetett” –*

Alapítványok és orgonák
Erdély 18. századi református gyülekezeteiben

Ezzel a tisztelgő írással szeretnék Adorjáni Zoltán professzor úrnak további hasznos és termékeny éveket kívánni egészségben, Isten áldásával! Egy olyan munkatársként, kutatótársként kívánok emlékezni és emlékeztetni, aki egyben köszönettel is tartozik az egykori pákói fiatal lelkésznek, a mostani ünnepeltnek. Köszönöm az évtizedekkel korábbi önzetlen segítséget és „orgonabaráti” partnerséget a hangszerfelfedező kezdeti korszakunkban!

Szeretettel: Dávid István

A kézbe vett írás két korábbi tanulmányhoz és egy egyházzenei eseményhez kapcsolható: tekintve a téma kronológiáját, az első az orgonaépítés korai, 15–16. századi erdélyi emlékeit idézi, dokumentumokra hivatkozva.¹ Egykori hangszerekkel és pusztulásukkal foglalkozik, majd Bethlen Gábor református fejedelem sikertelen orgonaépítési próbálkozásának említésével zárul. Zene- és hangszer-történeti forduló-pont volt, amikor a gyulafehérvári székesegyház számára, annak református időszakában orgonát lehetett volna építeni. A fejedelem halála ezt megakadályozta, az Öreg graduál előszavának orgonaellenes püspöki intelmei így 1636-ban napvilágot láttak, és orgona egyelőre nem lett. Ennek következtében a graduális éneklési gyakorlat időszaka viszont – örömmel állapíthatjuk meg – bő másfél évszázaddal kitolódott.

---

¹ Dávid István: Portatívtól pozitívig. Ábrázolások és dokumentumok az erdélyi orgonatáj korai emlékeiről. In: László Emőke – Pap Ferenc (szerk.): *Krisztust dalolni merem – Tanulmányok Békési Sándor hatvanötödik születésnapja alkalmából*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2020, 49–68.

A másik tanulmány a folytatásról szól, a mostaninál jóval szűkebb keretben: az erdélyi magyar reformátusok első orgonáinak megjelenésével foglalkozik, melyek a 18. század közepétől kezdve „bécsúszának a cifraságnak okáért” templomainkba, istentiszteleti gyakorlatunkba, először a szokásjog mentén, majd zsinati engedélyre hivatkozva.² Bod Péter (1712–1769) személye és Borosnyai Lukács János püspök szolgálati ideje (1749–1760), intő szavaik és az egész korszak valójában mérföldkő a magyar református egyházzene történetében: a liturgikus éneklés fokozatos elsorvadásával párhuzamosan megkezdődött az orgonával való éneklés időszaka, legalábbis a lelkes próbálkozások szintjén. Ennek az átalakulásnak érdekes párhuzamairól, felmerülő kérdéseiről és tárgyi emlékeiről pedig – harmadikként – egy nevezetes egyházzenei konferenciát és az esemény teljes anyagát ajánlanám a téma iránt érdeklődők figyelmébe: „Az éneklőszék” – *In memoriam Dávid László – Egyházzenei konferencia Marosvásárhely, 2008. április 4–5–6.*³

Mindezek közzététele után joggal érezhetjük mégis, hogy a 18. század közepétől kibontakozó időszak orgonazenés folyamatait még nem összegeztük kellő mélységben. Szimbólumai kezdetben a karzatmellvédre helyezett parányi, szíjhúzásos *orgonapozítívok* voltak, később már „*Pedale-val ellátott kisdedszerű orgonák*” is megjelentek,⁴ melyek után végül csak a 20. századra jutunk el a mai értelemben közismert „*nagyorgonáig.*” Az ezredforduló óta számos újabb kutatás történt, értékes tanulmányok és kiadványok gazdagítják az addig ismert adattárunkat. Azonban, éppen a bőség zavarával küszködve, azzal kell szembesülnünk, hogy az utóbbi két és fél évszázad református orgonaépítészetének – hely hiányában – újra csak egy kis szeletét áll módunkban az érdeklődők elé tárni: egy rövid, de igen jellemző időszakot, röpke fél évszázadot, 1753-tól 1806-ig. Miért éppen ennyit?

Az első orgona megjelenésétől kezdve (1753, Sepsiszentgyörgy – Vártemplom), a bögözi zsinat (1761. június 7–10.) jóváhagyó végzését követően az orgona-

---

² Dávid István: „...bé-tsúszának az Orgonák is” – Orgona és református istentisztelet. In: *Zsol-tár X* (2003), 34–37; továbbá: *Szakralitás – Közösség – Művészet, Jubileumi évkönyv 2005*. KRE–TFK, Nagykőrös 2005, 82–89.

³ A konferencia előadásait és teljes zenei anyagát a *Református Szemle* 101 (2008/4) száma tartalmazza.

⁴ Bothos István megfogalmazása: „*Alig egynéhány Pedale-val ellátott, de többnyire összevont octávájú kisdedszerű orgonák vannak a mi Ekkléziáinkban.*” In: *Az Orgonálás mesterségének gyakorlati megtanulására vezető népszerű utasítás*. Kolozsvár 1856. VIII. oldal.

alapítványok és hangszerbeszerzések megszorodtak. Ennek elsősorban Háromszéken, a görgényi, marosi, küküllői egyházmegyéekben, valamint egyes nagyobb városokban vannak még kézzelfogható jelei, szerencsésebb esetben eredeti, hangzó műtárgyai is maradtak, amelyek elkerülték a későbbi átépítéseket. Először kegyúri adományból vagy gyülekezeti gyűjtés eredményeként vásároltak hangszerket, esetleg lelkes alapítványtevők nemes felajánlásai mozdították ki a holtpontról az akkori istentiszteleti gyakorlat zenei történéseit. Mint említettük, a liturgikus kórusok háttérbe szorultak, és a kollégiumok diákjai egyre nehezebben birkóztak meg az énekvezetés napi feladataival. Az éneklőszékek mellett addig szolgálatot teljesítők az orgona segítségével próbáltak volna (!) javítani a gyülekezetek énekének színvonalán. Viszont a bögyözi zsinat humánus rendelkezései értelmében „[az] *ezelőtt scholakból tisztességesen kijött és eddig hivataljukban dicséretesen fungált oskolamesterek*” állásukban maradhattak.⁵ Tehát az orgonajátékban még járatlan korábbi iskolamestereket nem volt szabad idő előtt elbocsátani, „*vakantiába ejteni*”, hanem valamilyen módon továbbra is illett alkalmazásban tartani őket. Az orgonák beszerzésére vonatkozóan pedig a zsinat már külön alap létrehozásáról rendelkezett: „[...] *ha hol orgonát akarnak bévinni, mind felállítására s mind azután következő bomlásának renovatiojára különös fundus szereztessek* [...]”.⁶ Ebben az időben alakult ki néhol az a máig példaértékű – de sajnos rövid életű – gyakorlat, amikor mindkét szolgálattevő, énekes-kántor és orgonista-kántor együtt végezte feladatát egyes közösségekben. Azonban a váltás igénye és az „*újságokon [kíváncsian] kapdosó emberi elme nyughatatlan*” érdeklődése,⁷ vagyis a vágyakozás az orgona beszerzése iránt egyre fokozódott. Ezért számos helyen panaszkodtak a kántorokra, és kifejezetten „*orgonálni is tudó oskola mestert*” kerestek, miközben máshol még az újítás ellen voltak. A 19. század elejére

---

⁵ A bögyözi zsinat anyagának teljes szövegét közli: *Erdélyi református zsinatok iratai. II. 1715–1770.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/2. Sajtó alá rendezte: Buzogány Dezső – Dáné Veronka – Kolumbán Vilmos József – Ősz Sándor Előd – Sipos Gábor. Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 2016, 363, 364.

⁶ Uo. 370.

⁷ Uo. 363.

már sokfelé megtörtént a váltás, bár az „*orgonások*” képzése ugyancsak gyermekcipőben járt még akkor.⁸

A fent vázolt helyzet – mai ismereteink alapján – egyelőre főleg a történelmi Erdélyre volt jellemző. Bár vannak ellenpéldák: oktatási célra néhol már korábban beszereztek hangszereket, így Nagyenyeden, Kolozsváron vagy Debrecenben – ahol a kollégiumnak már 1764-ben volt egy kis gyakorlóorgonája⁹ –, viszont a mai Magyarországon és korábbi más területein (Partium, Felvidék) az első orgonáink templomi és liturgiai használatban csak a 19. század elején jelentek meg. Akad néhány átmeneti kivétel a peremvidéken: Tasnád 1780 [?], Ákos 1782, Nagybánya 1784, Piskolt 1785. Továbbá a szabályozatlanságot példázó különleges esetnek számít, hogy míg a patrónus báró Vay család már 1728-ban orgonát adományozott a mindösszesen 700 lelkes zempléni falu, Golop református egyházának,¹⁰ addig Geszt prédikátora az 1760-as évek közepén még igencsak tiltakozott, amikor földesura orgonát akart állíttatni a templomba.¹¹ Az anyaország területén maradvá: Hajdúhadházon már 1794-ben tettek ugyan kísérletet orgona beszerzésére, de a legkorábbi konkrét adatunk orgonaépítésről csak 1806-ból van, Soltvadkertről.¹² Bizonyára véletlen egybeesés, hogy a

---

⁸ Bothos István 1856-ban „*műkedvelő orgonáinkhoz alkalmazottan*” az orgonálás megtanulására még „*lúkkótát*” [lókottát], vagyis tabulatúrához hasonló betűjelzéssel egyszerűsített primitív írásmódot ajánl. Bothos István: i. m. V. oldal.

⁹ Fekete Csaba: Debrecen és az orgona I. In: *Magyar Egyházzene* VI (1998–1999/3), 357.

¹⁰ Musza Ferenc: *Az orgona Magyarországon*. Debrecen 1957, 74. A debreceni Nagytemplom egykori orgonistájának kézirata, 1968-óta az MTA Zenetudományi Intézetének könyvtárában van, C-130/68-as számon. A golopi templom korabeli berendezései, így az orgona is a 20. század elején a helyi kastélyba kerültek, ahol egy későbbi tűzvész során minden megsemmisült. (Szűcs Endre lelkipásztor, egyházkerületi főjegyző közlése.)

¹¹ Musza Ferenc: i. m. 72.

¹² Az Országos Református Gyűjteményi Tanács 1958–1960-as felmérésében a rövid oktávós orgonapozitívról a következő bejegyzés olvasható: „*1802-ben használtan vették, Árokháty Béla szerint műemlék, szeretnének újat*”. Budapest, Református Zsinati Levéltár, jelzete: MRE-ORGT/org.1958. A bejegyzés téves: az 1797-ben megválasztott Poor Bertalan lelkész által Vadkerteren létrehozott orgonaalapot fokozatosan bővítették, majd 1803-ban rendeltek hangszert Adam Mertz tormási mestertől. A felépítés pontos idejéről a szelepszekrénybe ragasztott német nyelvű feljegyzés tudósít, melyet Szabó Balázs orgonaművész-szakértő talált meg: „*22tn. Augs. in Vadkert 1806.*” Közli Czékmany Szandra: *Mertz Ádám orgonái egykor és ma*. KRE-TFK, Nagykőrös 2013, (szakdolgozat), 13, 14. Az orgonát lebontották, restaurálási tervek készültek megmentésére.

komáromi reformátusok¹³ és az erdélyi unitáriusok is ugyanabban az évben, szintén 1806-ban szerezték be első hangszerüket, utóbbi Kolozsváron épült fel.¹⁴ Ma is eredeti helyén látható mindkettő. A várad-olaszi gyülekezet 1803-ban,¹⁵ míg Kassa reformátusai 1813-ban állítottak orgonát,¹⁶ a Vajdaságban pedig 1811 az indulás éve.¹⁷ Ezzel szemben a Kézdi Református Egyházmegye 1797–1810 közötti vizitációs jegyzőkönyvei számos helyen, apró falvakban is jelzik már orgona meglétét.¹⁸ Logikusan adódik mindebből, hogy a református orgonahasználat kezdetének vizsgálatakor nagyjából a 18–19. század fordulóját kell felső időhatárnak tekintenünk. Az ezt megelőző időszak pedig abból a szempontból is mindenképpen érdekes, hogy e bő fél évszázad alatt párhuzamos fejlődés tapasztalható két olyan országban, ahol korábban szigorú „kálvinista” orgonatilalmak, „orgelverbot”-ok voltak: Erdélyben és Svájcban.¹⁹ Ezért különleges az erdélyi helyzet a magyar református egyházzene 18. századi történetében, minek következtében méltán nevezhetjük e vidéket a magyar református orgonahasználat rusztikus bölcsőjének.

---

¹³ Jan Křítel Bohák (1755–1805) utolsó orgonája, befejezte Georg Reinharth. Vö. Gergelyi, Otmar – Wurm, Karol: *Historische Orgeln in der Slowakei*. Opus, Bratislava 1982, 282. Az első orgonista 1806-tól a korábbi ótordai kántor Szotyori Nagy Mihály (1780–1843) lett, aki 1838-tól már a debreceni Nagytemplom orgonistája.

¹⁴ A hangszer Samuel Maetz berethalmi mester műve, történetét ld. Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Polis–Balassi, Kolozsvár–Budapest 1996, 166–168.

¹⁵ Johannes Krämmer nyolcregiszteres orgonája 1955-től Köröstárkány református templomában van. Molnár József: Adalékok a nagyváradi orgonaépítés történetéhez. In: *Magyar Egyházzene XIII* (2005–2006/3), 307.

¹⁶ Dr. Szabó Lajos: *Kassai kálvinista krónika 1644–1944*. „WIKO” Nyomdai Műintézet, Kassa 1944, 164.

¹⁷ Az első orgonát a reformátusok számára Fischer Caspar építette Újszivácon. Ez a hangszer ma Szabadkán van. Vö. Mándity György: *Vajdasági orgonák*. Agapé, Újvidék 2002, 24.

¹⁸ Ebben az időszakban Lécfalván 12 forintot költöttek orgonára, Felsőcernátonban 4, Dálnokon, Kézdiálbison és Maksán 6, Márkosfalván és Magyarbaconban 8 regiszteres orgona volt. Vö. Csáki Árpád: Szendrei József, az ismeretlen 18. századi orgonakészítő. In: *Református Szemle* 95 (2002/1), 114.

¹⁹ Részletesen kifejtve Dávid István: „Post tenebras lux.” Jean Cauvin... és „a kálvinista templom orgonája.” In: Békési Sándor (szerk.): *PIUS EFFICIT ARDOR – A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 88–106.

Repertórium

Az alábbi repertórium tehát rövid, de számunkra meghatározó időszakot ölel fel. Köszönhetően az időközben kiépülő intézeteknek, jó kezdeményezéseknek, lelkes fiatal kutatók és restaurátorok munkájának, ma tisztábban látunk, mint három évtizeddel korábban. Nyitva áll a folytatás lehetősége, és ennek eredményeként az első fél évszázadban épített, majd újra felfedezett hangszerörökségünk további növekedése várható.

Az orgonák beszerzésében érintett református gyülekezetek évszám szerint, növekvő sorrendben következnek. Rendezési szempont: a hangszerekről, ill. alapítványokról fellelhető irattári anyagok évszámmal is dokumentálható megjelenésének sorrendje. A megrendelő vagy vásárló első református gyülekezet neve **kiemelten** szerepel. Néhány irat már csak egy-egy korábbi orgona létezését, majd pusztulását vagy eltűnését jelzi. Az átköltöztetett vagy eladott, netán eltűnt hangszerek esetében a helyváltoztatást a helységnevek sorrendje mutatja. Azokat a gyülekezeteket, ahol a legkorábbi orgonák valamelyike még bizonyítottan megmaradt, és sorsa azonosítható, vándorlása nyomon követhető, szerencsés esetben talán még szolgálatban is van, a helységnév aláhúzásával jelöltük. (például 1693. Zágor → 1803. **Balavásár** → 1885. Pócsfalva). A legelső orgonákat felváltó újabb hangszerek adatai nem kerültek részletes feldolgozásra. A lapalji jegyzetek a tanulmány végén felsorolt Irodalomra és forrásanyagra vonatkoznak, viszont az azokban jelzett további hivatkozásokat, elsődleges forrásokat nem vezettük át.

Sepsiszentgyörgy – Vártemplom → 1894. Maksa (1. kép)

A vártemplom 1753-ban közadakozásból felállított hangszere mai ismereteink szerint az erdélyi reformátusság első orgonája volt, és valószínűnek tűnik, hogy használtan vették valamelyik környékbeli szász gyülekezettől. Az orgona eredetét és építőjének kilétét Csáki Árpád tisztázta.²⁰ Szendrei József, a székely ezermester nemcsak a hangszer felépítője volt, hanem „*perpetuus és vita durante*” orgonistája is lett a helyi gyülekezetnek. Személye korábban alig volt ismert. Hangszerét 1894-ben, az új Angster-orgona építésekor 200 forintért eladták Makására, ahol az 1940-es földrengésig még használták. Ekkor tönkrement. A róla

---

²⁰ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 109.

készült egykori archív fotográfiát bő három évtizede Adorjáni Zoltán bocsátotta rendelkezésemre. Köszönjük!

Maksa 1940 előtt

Köpec

Benkő József (1740–1814) református lelkész Filius Posthumusában írja, hogy az erdővidéki egyházmegyében legelőször Köpecen volt orgona. Székely Márton pap feljegyzése szerint „*Tekintetes özvegy Kováts Boldisárné kegyes nemes asszony maga költségén orgonát tsináltatott 1756.*”²¹ A hangszer sorsa ismeretlen, újat Kolonics István épített 1866-ban.

Kézdivásárhely → 1797. Nagybacon

Az 1757-ben készült nyolcregiszteres orgonát 1797-ig Kézdivásárhelyen használták, utána Nagybaconba került. Az erdélyi református egyház egyik legelső – és máig fennmaradt – különleges műemléki értékkel bíró hangszer. Feltételezhető volt, hogy talán ez is Szendrei József orgonaépítő és karzatfestő mester

---

²¹ Halotti anyakönyv, 1793. Közli: az Erdélyi Református Egyházkerület 1977-es orgona-összeírása. (A felmérés idejének megfelelően a volt Kolozsvári Református Egyházkerület nevének rövidítése a továbbiakban így szerepel: K. Ek. 1977.)

alkotása.²² Az orgona homlokzatán a következő feliratok olvashatók: „Ez az orgona készült 1757, Megfestetett 1827, Újra festetett 1903-ban. ÉN AZ URNAK ÉNEKLEK, MINDADDIG MIGLEN ÉLEK. SOLT. CXLVI.”²³ A hangszert 2016-ban Pap Zoltán székelyudvarhelyi orgonaépítő restaurálta, amelynek során visszakapta eredeti formáját. A szekrény tetőzáró deszkáján ekkor egy belső feliratot talált: „Piactéren lakó Nagy János Kézdivásárhelyi tiszteletes úr” bejegyzését, mely építőjének személyét is megerősítette: „[...] készítette Szendrei József úr.”²⁴

Marosvécs

Az orgona beszerzése 1758-ra tehető. A következő év februárjában készült vizitációs jegyzőkönyv már megállapítja, hogy: „[...] mindazáltal a templomban orgona készítettvén, ahoz tudó mester kévántatván, [a korábbi] meg nem marasztatott.” Ezt igazolja, hogy a mai ötregiszteres hangszer szelepszekrényében „Johannes Hahn fecit Cibini 1757 m Decembris” olvasható. Tehát az 1768-ban befejezett templom elődjében minden valószínűség szerint már ez az orgona szólt. A vizitációs jegyzőkönyvek az orgonistákat is folyamatosan említik.²⁵ Báró Kemény Simon 1770-ben új márványkarzatot építtetett a templomba, ahová 1777-ben állították fel Hahn hangszerét. A szekrény hátulján az egykori kántor neve olvasható: „1777 Sigismundus Kálmán orgonista. Végeztem 1800-ba.” Későbbi javításról ad hírt egy másik bejegyzés: „Ezen orgonát renoválta Ugrai Márton 1831.” A különleges műemlék hangszer csaknem teljesen eredeti formájában maradt: 1956-ban a Hahn bejegyzését felfedező marosvásárhelyi mester Mesnyi János, a szíjhúzásos kézi fűjtatást lábűjtatásra alakította.²⁶

Bögöz

Még a zsinat évében, 1761-ben épült fel a festett orgonakarzat: „GEOR: A. KORDA” [Korda György] és felesége „SVSANNAE [...] TELEKI DE SZÉK [...] ANNO

---

²² Csáki Árpád: *Szendrei József*, 111.

²³ K. Ek. 1977.

²⁴ Ezúttal köszönöm Pap Zoltán szíves közlését, aki még számos orgona korhű helyreállítását és új orgonák felépítését végezte Erdélyben, főleg Udvarhely környékén.

²⁵ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengései*. Komp-Press Kiadó, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2019, 266.

²⁶ Mesnyi János marosvásárhelyi orgonaépítő közlése (1976).

DOMINI 1761.” [Teleki Zsuzsanna] költségén.²⁷ Első hangszerük 1846-ig szolgálta a bögözi reformátusokat, amelyet ekkor 300 magyar forintért a kadácsi unitárius gyülekezet vásárolt meg.²⁸ Bögözön a szentélybe új karzat épült, melyre Szabó János új orgonát állított. Ez ma is eredeti formában működik. A Nagykadácsra eladott hangszer további sorsáról Márk Attila tudósít: 1887-ben megjegyzik, hogy az „orgona már igen gyarló”, majd új orgonát rendeltek Nagy Józseftől. A „kitsi orgonát a filia eklésiába” Kiskadács templomába szállították át. 1907-ben kijavították, de az első világháborúban sípjait rekvirálták. Újabb javítását szorgalmazó utolsó említése 1934-ből származik. 1968-ban a templomot lebontották, az orgonáról többé nem esik szó.²⁹

Erdőfüle

1761-ben épülhetett az orgonakarzat és a hangszer, feltehetően mindkettő Szendrei József által. Benkő József említi a Filius Posthumusban, hogy az Erdővidéki Egyházmegyében már Erdőfüle is készítettett magának „éneklő musikát”.³⁰ A templomot 1897-ben lebontották. A jelenlegi 12 regiszteres hangszer a Csioflek Testvérek brassói cég munkája.

Kendilóna

Az orgona beszerzésének feltételezett dátuma 1761. Ismert ugyanis, hogy ettől az évtől kezdődően a gyülekezet kántora még nyolc évig Lamotai Sámuel volt. Róla tudjuk, hogy 1769-ben halt meg mint orgonás.³¹ A hangszerről nincs további adat, a templom mai orgonájában viszont egy felirat olvasható: „Jozsef Szabo de Szatmar anno 1788.”³² Ezek szerint építője, Konnert Márton egy korábbi hangszeret alakíthatott át a 19. sz. közepén.

---

²⁷ Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion, Bukarest 1981, 80.

²⁸ Lajos János lelképásztor kézírata: *A bögözi gyülekezet története*. Bögöz 1901. Egyházközségi levéltár. jn.

²⁹ Márk Attila: A kadácsi unitárius templomok orgonáinak története. In: *Hargita Népe*, 2017. április 14.

³⁰ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 110., 115.

³¹ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 75.

³² Magyarai Hunor – Veres Tünde: *A Dési Református Egyházmegye templomai*. Székelyudvarhely 2012, 79.

Csomakőrös

1762-ben egy kis méretű 3 mutációs használt orgonát vásároltak, mely „*az Isten házába bé is vitetett s már élni is kezdettenek véle*”. Az 1775-ös leltárban „*tiszteességes kiseded orgona*” szerepel.³³ Sorsa ismeretlen.

Zágon → 1886. Sepsibesenyő (2a. 2b. kép)

Az orgona pontos építési idejét nem tudjuk, de 1760 körül készíthette Szendrei József az orgonakarzattal együtt.³⁴ Templomi elhelyezését igazolja, hogy 1762-ben „*négy mutációs kiseded orgona*” felállítására 14 forint 2 dénárt költött az eklézsia.³⁵ Valószínű, hogy ugyanerről a rövid oktávós hangszerről ad hírt az 1977-es egyházkerületi orgona-összeírás: „*a templomnak 1886 előtt volt egy orgonája, melyet Sepsibesenyő gyülekezetének adtak el*”.³⁶ Zágonban ekkor új hangszert épített Kolonics István, aki a régi eladásában valószínű, hogy nemcsak közvetítő szerepet vállalt, hiszen a ma is meglévő kis besenyői orgonán az ő neve szerepel. Nyilván átköltöztetésről, kisebb átalakításról és játszóasztal készítéséről volt szó. Kolonics zágoni hangszerét 1925-ben Carl Einschenk kibővítette.³⁷

Sepsibesenyő, 1962

³³ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 116., 117.

³⁴ Csáki Árpád: A feldobolyi református templom építéstörténete. In: *Acta Siculica* (2018–2019), 51. (A 75. jegyzetben hivatkozik *A zágoni református templom építéstörténete* című tanulmányára).

³⁵ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 116.

³⁶ 1886. december 8-án kelt jegyzőkönyvre hivatkozva közli: K. Ek. 1977.

³⁷ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 151.

Felsőboldogfalva

A jelenlegi orgona előtt a templomban valószínűleg Kájoni orgonája állt.³⁸ Páter dr. Benedek Fidél (1907–1979) *Kájoni János* című tanulmányában írja: „[...] Kájoni 1666-ban szárhegyi, 1669-ben mikházi főnök lesz. »Annak felette új Pozitívumot Mikházi és Gyergyai Klastromokba csináltam« [emlékezik Kájoni]. *Értésülvén erről az udvarhelyi jezsuita atyák felkérlik, hogy nekik is készítsen orgonát. Oda is épített saját szavai szerint [...] és Udvarhelyre PP.(atris) Jesuitis et alia multa instrumenta etc.*”³⁹ Konkrét források hiányában sajnos csak feltételezni tudjuk, hogy ez a hangszer valamilyen módon a ferences barátokhoz került. A későbbiekben érdekes utat járt be: „A [felsőboldogfalvi] egyházközség 1894-ben határozza el új orgona vásárlását.⁴⁰ A hívek egy része nem tudta megérteni, hogy miért kell »a jó öreg orgonát« kicserélni. A régi orgona az akkori megemlékezés szerint 200 éves volt, s azt a boldogfalvi egyház közössége a székelyudvarhelyi Ferenc-rendi szerzetesektől vásárolta.”⁴¹

Kolozsvár – Farkas utcai templom

Az eredeti orgona első említése egy 1764. június 5-i keltezésű szerződés a kolozsvári református egyházközség képviselői: Radnótfáy Nagy Zsigmond és Ujhegyi Zsigmond, valamint Johannes Hahn orgonaépítő között, mely szerint: „nevezett a Farkas utcai templom számára 1000 német forintért” egy orgonát készít, „mely állana a következő részletekből, úgymint: Subbassus légyen 16 falábakból álló, [...] Flett majus 8 lábakból, Flett minor pedig négy lábakból; Principale 8 ón lábakból, más Principale négy ón lábakból; ötödik tónus 8 ón lábakból, Nocton négy lábakból, Oktávája két ón lábakból, Hoflett két ón lábakból, tizenhatodik ónból, Mixtura triplex, Tremola, Timpanum és az orgona körül való cirádák.”⁴² 1765-ben állították fel

---

³⁸ Az orgona feltehetően 1762-ben került a felsőboldogfalvi református egyházközség tulajdonába.

³⁹ P. Benedek Fidél: *Csíksomlyó (Tanulmányok)*. Szent Bonaventura – új sorozat 22. Kolozsvár 2000, 424. és Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Szent István Társulat, Budapest 1979, 127–128.

⁴⁰ Presbiteri jegyzőkönyv 1894. Egyházközségi levéltár.

⁴¹ Bíró Áron lelkipásztor beszámolója. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1895. okt.10/33, idézi Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék*, 123–124.

⁴² Az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: EREk Gy Lvt). X. A 42 a.

a szentélyben,⁴³ a következő évben festették, aranyozták. 1912-ben új kőkarzat épült a hajó nyugati felében, melyre Angster József 1913-ban új orgonát épített. Annak szekrényét a Hahn-orgona stílusában készítették el, és mint védendő műtárgyat az új hangszer csúcsára helyezték fel.⁴⁴

Torda – Ótordai templom

„1768-ban Szendrei orgonacsináló mesterrel orgonát építtetnek, és felépítik az orgonista házáat. [...] 1769-ben még mindig törlesztik Szendreinek az [...] árát. Ezt az orgonát Kolozsvári Zoltán Pál igazítja meg 1790-ben.”⁴⁵ A hangszer további sorsa ismeretlen.

A templomot az 1805–1806-os években átépítették, melynek során a kórus és orgona számára új karzat épült. A szekrény egyik urnadíszeiben egy pergament találtak. Eszerint „1812-ben új orgona készült, Harkányi Miklós és Szabó István idejében, de nem tudósít arról, ki készítette, csak az aranyozót említi meg: Maurice Dupont Ágoston párizsi piktor és felesége, Szeredai Bán Anna, 1822-ben, aki Pataki Jánostól 710 Rfvt. 38 kr.t kapott munkájáért.”⁴⁶ A szépen munkált ikerszekrényes orgonát többször átépítették.

Szilágysomlyó

„1769-ben losonci Bánffy Endre orgonaalpra adományt tett.”⁴⁷ A hangszert Petri András iskolamester rendelte meg Nagyszébenben, Johannes Hahn orgonaeépítő mesternél. 1769 áprilisában érkezett meg: „A 8 mutációju, tremolóval levő szép századokkal anommodáltatott [sic!] illendő nagy corpusu, arannyal, ezüsttel, kékes barackvirág szín marmoreával [...] Erdőteleki Zsigmond keze által

---

⁴³ Entz Géza: A Farkas-utcai templom. In: *Református Szemle*, 1948/14–18. sz. Különnyomat, 26.

⁴⁴ A templom orgonáinak történetét részletesen ld.: *Református Szemle*, 106 (2013/6), 662–680.

⁴⁵ Levéltár II/61, II/87. Közli Péntek Árpád: Az ótordai református templom építéstörténete. In: *Hűség és szolgálat. Emlékkönyv D. Nagy Gyula püspöki szolgálatának 25. éves évfordulójára*. Kolozsvári Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 1987, 268.

⁴⁶ Levéltár II/239. Péntek Árpád: i. m. 270–271.

⁴⁷ A volt Nagyváradi, ma Királyhágómelléki Református Egyházkerület orgona-összeírása 1987-ből. A felmérés időpontjára tekintettel az elnevezés a továbbiakban: N. Ek. 1987.

megfestetett [...] az gyermekek kariába készítettet és felállítatott.”⁴⁸ A 19. század folyamán (talán 1878-ban) átalakították, és pedállal bővítették.

Bonyha

„Az orgonát Gróf Bethlen Elek építtette 1770-ben a bonyhai református hívek számára Schiller nevű szebeni mesterrel.”⁴⁹ Egy második orgonára vagy az egyházkerületi összeírás adatánál későbbi építési időpontra enged következtetni az egyházközség számadáskönyve, mely szerint „kőműves Szilágyi Mihállyal csináltatunk a készülő orgonának egy kart [...] és keresztényfalvi Boldizsár Tamással [Thomas Boltres] egy 6 mutációs orgonát [...]”. Mindez 1795-ben lehetett, mivel 1907-ben „templomunk 112 éves orgonáját” említik, melyet Scherer Andrással kívánnak felújítani.⁵⁰ Ez az újjáépítési munka inkább egy nagyobb átalakításnak nevezhető, melynek során szekrényét bővítették, külön játszóasztalt és pedált építettek hozzá.

Nagyölyves

1771-ből van egy vonatkozó adatunk: „*ludimoderator et organista Sigismundus Kálmán*” személyéről, aki 1777-től már Marosvécsen szolgált. Sajnos a hangszerére utaló források hiányoznak, és annak későbbi sorsáról sem tudunk, de 1828-ban még említenek egy Keresztes Sámuel nevű orgonistát. 1868-ban ismét orgonára gyűjtöttek, majd 1872-ben Takácsy Ignác épített egy 4 regiszteres mellvédorgonát. Hangszere ma már nincs használható állapotban.⁵¹

---

⁴⁸ Kivonat az egyházközségi levéltári anyagból; feldolgozta Fodor László lelkipásztor (kézirat).

⁴⁹ K. Ek. 1977.

⁵⁰ *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történelmi katasztere. I. 1648–1800, Ádámos – Dányán.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/1), Koinónia, Kolozsvár 2008, 561.

⁵¹ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 272.

Zabola

1773-ban kis méretű, szíjhúzásos hangszert szereztek be gróf Toldi Ádám özvegye Teleki Krisztina adományából. Az 1775-ös vizitáció szerint: „*Vagyon egy igen szép kő templom [...] benne való nem régen errigált orgonával [...]*.”⁵² Építője ismeretlen. 1810-ben már hatregiszteres orgonát említenek, melyet a felső kórusba tettek, majd 1828-ban az egyház egy nagyobb, 8 mutációs orgonát készíttetett. A hangszer vagy hangszerek (?) további sorsáról nincsenek adatok. 1930-ban Carl Einschenk kétmanuális, pedálos orgonát épített.

Dés

1774-ben vásároltak egy nyolcregiszteres, szíjhúzásos orgonát Besztercéről. A hangszert valószínű, hogy Szotyori Nagy Mihály tordai kántor és „*O Tordensis Organista*” állította be.⁵³ Kádár József az eseményt későbbre datálja: az „1780-as években közadakozásból először szólalt meg a díszes orgona [...] Az idő s a használat megrongálta, 1818-ban megújították, de 1835-ben egy nagyobbserű, 14 mutációval ellátott, 3 ezer forintba került orgonával cserélték fel.”⁵⁴ Ez a megállapítás részben téves, bár több árajánlat is érkezett új orgonára, végül csak annak kibővítése történt meg 12 regiszterre. 1905-ben Angster József új hangszert épített, a régit pedig árverésre bocsátották, és részletekben, ismeretlen vevőknek értékesítették.⁵⁵

Kolozsvár – Alsóvárosi („Kétágú”) templom

Az 1774 márciusában megkötött szerződés szerint „*Michael Kesstner Orgelbauer in Klausenburg készít a Reformata Ecclesia számára a Külső*

---

⁵² Csáki Árpád: *Szendrei József*, 117–118.

⁵³ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 45. Szotyori Nagy Mihály, a debreceni Nagytemplom későbbi organistájának Sz. Nagy Mihálynak (1780–1843) apja, a korálkönyvíró Sz. Nagy Károlynak (1821–1897) pedig nagyapja volt. Vö. Ifj. Fekete Károly – Sepsy Károly: *Korok és képek a debreceni Nagytemplom zenei életéből*. Debrecen 2001, 63, 66. Egy másik, 1782-ben Tövisre épített orgonája 1890–2014 között Kóródszentmárton gyülekezetében volt, korhű restaurálás után ma Nyárádrándrásfalva református templomában használják.

⁵⁴ Kádár József: *A Dései Ev. Ref. Egyházközség története kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel*. Dés 1882, 134.

⁵⁵ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 47., 58.

templomban egy orgonát 8 mutatókra, melyet is alkudtam volt 315 [...] német forintokban.” A rövid oktávós, hátsó klaviatúrás orgona árát 1775. december 2-án fizették ki Kesstnernek.⁵⁶ A régi templomot 1846-ban lebontották, az orgonát átvitték az új templomba, majd 1853-ban önálló játszóasztalt kapott. 1941-ben, az új Angster-orgona építésekor lebontották, szekrénye évtizedekig üresen állt. Alkatrészeit részben sikerült megtalálni, rekonstrukciós munkálatai folyamatban vannak.

Nagyercse

1774-ben a február 3-i vizitációs jegyzőkönyv említi „*organista Daniel Tsászár*” nevét, hangszeréről viszont nem tesznek említést. 1819-ig követhető a kántorok névsora, az utolsó már, mint „*éneklő cantor*”, és nem úgy, mint organista szerepel.⁵⁷

Rugonfalva

A gyülekezet régi orgonájáról „[...] 1776-ból maradt meg az első följegyzés: a tanítót megintette az esperes, hogy az orgonára viseljen gondot. 1782-ben a megyebíró [...] a perselypénzből költött volt az orgonára [...] és ugyanekkor orgonajavításra az eklézsia is kifizetett 30 forintot. 1800 körülről megmaradt egy orgonajavítási adománylista. 1831-ben is szerepel a kiadások közt az »orgonatsinálás« [az akkori kifejezés értelmezése szerint nyilván javítás], majd 1847-ben ismét »Orgonatsinálásiért, újításért« fizettek.⁵⁸ A mai hatregiszteres orgonát Mátisfalvi Szóts Sámuel készítette 1861-ben.⁵⁹ A régi hangszert a nagymedeséri unitáriusok vásárolták meg 1862-ben. Egy 1868-as harangozói feladatkör-leírásból megtudjuk, hogy az orgona szíjjal működött. 1895-ben még jó állapotban volt.⁶⁰

---

⁵⁶ EREk Gy Lvt. X A 47.

⁵⁷ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengései*, 271.

⁵⁸ Protcollum Visitorium 1780, 1783. február 17. alapján közli: K. Ek. 1977.

⁵⁹ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 123.

⁶⁰ Márk Attila: A nagymedeséri unitárius templom orgonáinak története. In: *Hargita Népe*, 2017. február 24.

Bágy

„A Liber Ecclesiae 1777-i megyebírói elszámolásban említést tesz egy régebbi orgonáról, melyet valószínűleg lebontottak.”⁶¹ A mai orgonát 1871-ben készítette Kolonics István.

Hátszeg → 1778. Déva

Az orgona beszerzése érdekében „[...] 1772-ben indít gyűjtést az egyház, s megveszi 1778-ban a hátszegi barátok orgonáját [...]. [Ez a hangszer] az 1904-ben lebontott régi templomban volt és valószínű, hogy már régebben tönkrement.”⁶² Eladásáról nincs további adat.

Bonchida (3. kép)

1781-ben Bánffy Farkas egyik hagyományozó iratában a harangozó és az „orgona nyomó” (orgonás) személyek számára telekadományról rendelkezik. 1796-ban két külön állás volt még az iskolamester és orgonista számára.⁶³ A ma is meglévő és restaurálásra váró hangszer, több orgonatörténész egybehangzó véleménye szerint, id. Johannes Hahn munkája lehet.

Bonchida

---

⁶¹ K. Ek. 1977.

⁶² K. Ek. 1977.

⁶³ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 126.

Ákos

1782-ben a megújított templomba a gyülekezet orgonát szerzett be, és orgonistát is alkalmazott. Az 1774. évben induló gyülekezeti jegyzőkönyvi irat 24. pontjában ez olvasható: „Anno 1782...16. Maiy vette meg és hozta el Tasnádról a Nagytiszteletű Ekklesia Asztalos Szentesi Ferentz orgonáját 100 Rforintikkal Székely József Németsfalvi [Imetsfalvi?] orgonistával együtt.”⁶⁴ A hangszer 1902-ben már romos állapotban volt, új hangszert Kerékgyártó István épített.

Patakfalva

Az orgonáról először az 1782. november 16-i vizitáció jegyzőkönyvében olvashatunk: „Az orgonát is a Capitalisból vették az Eccla pénzéből, s nem régen annak igazítására is abból költöttek [...] pedig a Consistorium rendelése az, hogy orgonára az eklézsiából költeni nem szabad, csak a hívek külön adományából.”⁶⁵ Az 1802-es földrengéskor a templom elpusztult, a hangszer megsemmisült.⁶⁶ A jelenlegi orgonát Rieger Otto építette 1913-ban.

Magyarszentbenedek

A templom 1783-ban épült, és vele egy időben „szép orgonát” is beszereztek. Bartalus János a gyülekezet történetét megörökítő írásában megjegyzi, hogy 1924-ben még látta a kis orgonát, „nagyon elhasznált állapotban”.⁶⁷ További sorsa ismeretlen.

---

⁶⁴ Consistoriális jegyzőkönyv 1774–1890 alapján idézi Szilágyi Zsófia Borbála: *Az Ákosi Református Egyházközség története*. (szakdolgozat) KRE–TFK, Nagykőrös 2007, 10.

⁶⁵ Protocollum Visitatorum 1780, egyházközségi levéltár.

⁶⁶ Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék*, 240.

⁶⁷ Bartalus János: *Magyarszentbenedek református egyházközség története*. 1924. Idézi: *A történelmi Küüllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere. III. 1648–1800, Kutyaalva – Marosbogát*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzé teszi: Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette: Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/3), Koinónia, Kolozsvár 2009, 698. 70–72. jegyzet.

Magyarrégen

Az orgona beszerzésének pontos éve ismeretlen, de 1787-ben már bizonyítottan orgonista is volt a gyülekezetben. Egy korábbi emléktábla 1784-et jelölt meg: „Isten dicsőségére építtette a maga költségén Borosjenői Hegyessi József nevével Palatkai Annával, az orgonát 1784-ik a kart 1795-ik esztendőben.”⁶⁸ A kis méretű, egykor kecses, hatregiszteres, rövid oktávós pozitív átalakítások áldozata lett: „Első játékra fordította és kijavította Marosvásárhelyi orgonakészítő Takácsy Ignác 1869. Októberben.”⁶⁹ Jelenleg használhatatlan állapotban van.

Az évszámok és analóg hangszerek alapján megerősíthető Hermann Binder véleménye, miszerint bár felépítője már ifj. Johannes Hahn kellett legyen, a hangszer az idősebb J. Hahn munkáinak stílusjegyeit hordozza. A hangszer restaurátorára vár.

Dálnok

1785-ből már orgonáról ad hírt az egyházlátogatási jegyzőkönyv,⁷⁰ az 1797. évi vizitációs iratokban pedig hatmutációs orgonapozitívról olvashatunk.⁷¹ A hangszer 1802-ben „földrengés martaléka lett, a templom boltívei ráomlottak és utána úgy lett [...] újonnan készítve” – áll az egyházkerületi jelentésben.⁷² 1819-ben a homlokzatának festésére szerződést kötöttek, a régi orgonakarzat egy megmaradt deszkáján lévő festett szöveg pedig elárulja, hogy: „UJÍTTATOTT ANNO 1821-BEN.”⁷³ Nincs adat róla, hogy közben új hangszert építettek volna. Arra csak 1892-ben került sor, midőn Nagy József brassói mesternek még „Arany jutalék, díszokmány és érem” is járt érte.

---

⁶⁸ Dávid István: *Múemlék orgonák Erdélyben*, 133.

⁶⁹ K. Ek. 1977, Hermann Binder szerint a hangszer még Johannes Hahn (1712–1783) munkája lehet. Vö. a marosvécsi orgona.

⁷⁰ Barabás Hajnalka: A dálnoki református templom. In: *Acta Siculica* (2007), 334.

⁷¹ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 114.

⁷² K. Ek. 1977.

⁷³ Barabás Hajnalka: i. m. 322., 324.

Illyefalva

„Az első orgonát valószínű, hogy 1786-ban állították be. T. i. a templomnak ebben az évben készült bútorzatával együtt épült az orgonakarzat, az orgona elhelyezésének a céljára. [...] Egy 1831. ápr. 13-án kelt szerződés szerint Barabás Sámuel papolci iskolamester javította⁷⁴ [...] Az 1842. évi leltárban az alábbi leírás található az orgonáról: »[...] mely egy avégre épített Karban igen díszesen van ellátva. Az orgona hatmutatios. Testülete fából készítve, ezüstszínre festve, körülötte fából faragott és megaranyozott czirádák díszeskednek.«⁷⁵ A hangszer további sorsa ismeretlen.

Magyaró → 1869. Jód

Az orgonát 1786-ban építette a helybeli kántor, „Makai Mózes oskolamester,” az „Orgona szíjjhúzó Vásárhelyi Mihály” volt. A hangszer folyamatosan javítani kellett, míg végül 1869-ben, az akkor fatemplomát építő Jód leányegyházközségnek adományozták, és újat rendeltek. A régi hangszer 1887-ben már használhatatlan, meglétéről az utolsó adat 1909-ből van.⁷⁶

Nagyszeben

1786 októberében báró Bánffy Farkas vett egy orgonát a Nagyszebeni Evangélikus Ispotály templomból. Kijavíttatta, majd a református gyülekezetnek adományozta. 1857 szeptemberében Szabó János marosvásárhelyi orgonaépítő átépítette.⁷⁷ 1958-ban Mesnyi János kibővítette.

Sepsiszentgyörgy – Szemerja → 1855. Étfalva–Zoltán

1787-ben – látva az orgona beszerzésének szükségességét – gyűjtést indítottak a gyülekezetben. Még abban az évben meg is vették a hangszer, melyet egy 1829. április 17-i keltezésű szerződés alapján „*orgonamájszter Serester Dávid*”

---

⁷⁴ Egyházközségi levéltár, C-4. Közli: K. Ek. 1977.

⁷⁵ K. Ek. 1977.

⁷⁶ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengései*, 237–238., 246.

⁷⁷ K. Ek. 1977.

épített újjá. Ezt 1855. augusztus 22-én 180 forintért eladták az étfalva-zoltáni ekléziának.⁷⁸ Sorsa ismeretlen.

Marosvásárhely – Vártemplom (4. kép)

A messze földön híres 16. századi orgona az 1601–1602 évi dűlások idején megsemmisült.⁷⁹ A 18. századi orgonához Szucsáki Ferencné Kabós Klára asszony nagylelkű adományt adott, jelentékeny összeggel – 500 forinttal – járult hozzá az orgona költségeihez. A levéltárban ma is fellelhető a „*nemes lelkű özvegy*” 1788. szeptember 5-én Erdőcsinádról kelt levele Borosnyai Lukács Simon akkori lelképásztorhoz, amelyben megerősíti a felajánlott összegre tett ígérését.⁸⁰ 1787. szeptember 16-án az egyházközség szerződést kötött Johannes Prause brassói orgonakészítővel egy „*Tizenkét mutatioju jó és tsinos munkáju orgona*” elkészítésére 1400 rénes forintért.⁸¹ A hangszert 1789-ben adták át, ma restaurált állapotban van,⁸² és az 1760-ból származó éneklőszékkel együtt méltán jelképezi a liturgikus tér korábbi zenei egységét és az erdélyi református egyházzene folyamatosságát. Jelzésértékű az is, hogy a Vártemplom volt a helyszíne a tanulmány elején említett egyházzenei konferenciának.⁸³

Marosvásárhely

---

⁷⁸ K. Ek. 1977.

⁷⁹ Nagy Szabó Ferenc: Borsos Tamásról és a Marosvásárhelyi vár építéséről. In: Medvigy Endre (szerk.): *Marosvásárhely és Vártemploma*. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 3.) Budapest 1990, 85.

⁸⁰ Kozma Mátyás – Makkay Edit: Marosvásárhely műemlék orgonái. In: *Református Szemle* 81 (1988/3), 281–294. Közli: Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 172.

⁸¹ Marosvásárhelyi Református Egyházközségi Levéltár. 675/1787. sz.

⁸² Az orgonát Hermann Binder és Pap Zoltán, az orgonaszekrényt és az éneklőszéket Mihály Ferenc restaurálta.

⁸³ A konferencia alkalmával Mihály Ferenc restaurátor pulpituskiállítást rendezett be. Vö. Mihály Ferenc: Adatok az erdélyi éneklőszékek kutatásához. Ősz Sándor Előd: Éneklőpulpitusok

Zilah → Ördögekút

A zilahi reformátusok első orgonájáról egy 1788. február 27-én kötött szerződésből tájékozódhatunk: „*Kestner Mihály kötelezi magát, hogy 700 máriás forintért, a maga matériájából, 8 nagy mutációs orgonát készít, melyben lenni fog dob, tremula, posána, a hozzávaló mutációkkal együtt.*” 1788 őszére el is készült az orgona közkölségen. A rajta levő felirat szerint: „*Ezen hangicsáló orgonát, chorust és a koronát Kolozsváron lakó Kistner Mihály orgonacsináló készítette 1788.*” 1824-ben szintén közkölségen javították: „[...] 81 forintért kiigazították [...]” 80 év után ismét javíttatni akarták, de „nem volt már érdemes, eladták az ördögekúti gyülekezetnek.”⁸⁴

Nagyborosnyó

Az 1789. május 14-én tartott vizitáció jegyzőkönyvében olvasunk először az orgonáról: „*T[ekinte]tes Bartha András Ur stante visitatione hasonlóképpen ex pio Zelo ergo gloriam Dei ígére egy orgonára a N. Borosnyai Ref. Ekklának H. fl. 100 Száz M. forintokat, mely ígését, hogy a T[ekintet]es Ur tellyesítesse adjon az Ur I[ste]n a Tekintetes Urnak segedelmet és a felháborodott idők után boldogabb időket.*”⁸⁵ *Hogy az adományból mikor készült el az orgona, és azt ki készítette, nem tudjuk. A következő adat 1813-ból való: Mihályfalvi B. Gábor zágoni református rector 40 Rforintért vállalja, hogy az orgonát „fűvójától fogva egész végig” elbontja, megtisztítja, újrarakja, és 7 új sípot tesz. Az 1845. június 1-jén tartott megyegyűlés a megyebíró kötelességévé teszi, „hogy a restanciák felvételét kieszközölvén, legelsőbben is végye munkába Orgonánk újíttatását [...] hozasson ki Brassóból zongoraművészt, akivel itt megedgyeznek.”*⁸⁶ A régi templom lebontásakor az orgonát is lebontották. A mai templomban azonban már nem ezt helyezték el, hanem 1860-ban Schneider Károly brassói mesterrel újat készítettek 10 változattal.

---

az erdélyi református gyülekezetekben és Dávid István: Éneklőszék és orgona – a liturgikus tér zenei egysége. In: *Magyar Egyházzene* XVI (2009/1), 51–56., továbbá In: *Református Szemle* 101 (2008/4), 377–410., 411–459., 372–376.

⁸⁴ N. Ek. 1987.

⁸⁵ Nagy Lajos – Nagy Levente: A nagyborosnyói gyülekezet orgonája. In: *Református Szemle* 78 (1985/1), 86.

⁸⁶ Uo. 86.

Koronka

Feltételezhető, hogy a marosvásárhelyi vártemplomnak előző évben elkészült orgonája a környék gyülekezeteire is serkentő hatással volt. Így 1790-ben Johannes Prause építhette azt a rövid oktávos hatregiszteres orgonát, amely átalakított formában ma is működik. Rendkívüli hasonlóságot mutat a mezőbodoni orgonával is.

Középjta

A templom 1784-ben leégett, de ebben a tűzben elpusztult korábbi orgonáról nincs adat. Az egyházkerületi felmérésből megtudjuk, hogy „[...] *a jelenlegit megelőző orgona 1790-ben épült [...]*”⁸⁷ Az 1796-os vizitáció jegyzőkönyve ugyanezt erősíti meg: „*Vagyon egy ujj 8 mutatóju orgona igen jo modjával készítettett a templomban, mely még festékesen vagyon.*”⁸⁸ A további adatok hiányoznak, a jelenlegi orgona Csioflek munkája 1904-ből.

Sárosmagyarberkesz → 1889. Hagymáslápos

Az orgonát 1791-ben csináltatta Katona Mihály és Vér Klára, „*3685 forint és 56 krajcárba került váltóban.*” Javítására 1880-ban orgonaalapot hoztak létre, Pap János el is végezte a munkát. Végül 1889-ben Kolonics István leszerelte, és a hagymásláposi református templomban építette fel, ahol 1912-ig szolgált.⁸⁹

Disznajó

1792-ben orgonája és orgonistája is volt már a gyülekezetnek. Szoboszlai András kántor az apró szíjhúzásos hangszernek a karbantartásáért is felelt. Ezért fizetésemelést kért, mivel „*nemcsak orgonál, hanem ha bomlik, meg is igazítja.*” 1843-ban új orgonát épített Szabó János marosvásárhelyi mester. A régi hangszer további sorsa ismeretlen.⁹⁰

---

⁸⁷ K. Ek. 1977.

⁸⁸ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 115.

⁸⁹ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 71–72., 99.

⁹⁰ Uo. 219.

Marosfelfalu → 1921. Kisfülpös (5. kép)

Kisfülpös

Az orgona 1792-ben épült a régi templom számára: „FECIT MICHAEL KESTNER ORGONA ÉS INSTRUMENTO TSINÁLÓ ÉS PICTOR KOLOSVÁRAN LAKÓ” – olvasható rajta. A következő évtől már orgonistát is szerződtettek.⁹¹ 1912-ben Országh Sándortól új hangszer rendeltek az időközben felépült új templom számára. A régi hangszer 1918-ban felmentést kapott a síprekvirálás alól, majd 1921-ben elajándékozták Kisfülpösnek, azóta a templom keleti karzatán áll. Kézi fűjtatásos, szíjhúzásos, rövid oktávós orgona, regiszterkapcsolóinak szemléletes a leírása: „billenő változatok áthúzókaros megoldással”.⁹²

Nagykend

1792-ben négyregiszteres, szíjhúzásos orgonát szereztek be, mely a gyülekezet régi templomában állhatott. 1800-ban arról panaszkodnak, hogy a tanító nem tud orgonálni. Az új templom 1804. évi befejezésekor annak berendezései között az orgonát is említik.⁹³ Az egyházkerületi jelentés szerint: „1912-ben a hátul játszóasztalos, kézi fűjtatós, 4 regiszteres, régi, rossz állapotban lévő kicsi orgonát eladta az egyház a nagykendi Magyarósi Dénesnek, aki később 1916-ban továbbadta a szomszéd – szentdemeteri [?] – katolikus egyháznak, ahol sípjait beépítették egy nagyobb orgonába. [...] Építője ismeretlen, készült 1792-ben.”⁹⁴ A mai hangszer Angster József építette 1912-ben, op. 816. műveként.

⁹¹ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengései*, 239.

⁹² K. Ek. 1977.

⁹³ *A történelmi Küüllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történelmi katasztere. IV. 1648–1800, Maroscsapó – Vámosgálfalva*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokkal, jegyzetekkel és mutatókkal közlése: Buzogány Dezső – Kovács Mária Márta – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Sipos Dávid. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/4), Koinónia, Kolozsvár 2012, 809., 871.

⁹⁴ K. Ek. 1977.

Pókakeresztúr → 1875. Toldalag

Az 1792-ben tartott vizitáció jegyzőkönyvében olvasható, hogy „*az idén orgonát vettek*”, de nem tudni, kitől. Két évre rá organistát is alkalmaztak Pókakeresztúron, Demeter Józsefet. A hangszer minden valószínűség szerint egy 18. század eleji processziós orgona volt, mivel további sorsáról az 1893-as Névkönyv ekként tudósít: „[...] *a toldalagi ref. községnek eladott rozszant orgona, mely hordozható volt, s az áhítatos nép rudakon vitte ki a határra búzaszentelni* [...]”. 1868-ban még szerepelt a leltárban. Viszont 1875-ben Vass István marosvásárhelyi mester mindkét helyen új hangszert készített. Az eladott pókakeresztúri pozitív alkatrészeit az új toldalagi hangszerébe építette be.⁹⁵

Nagygalambfalva (6. kép)

A templomban látható az egyik legrégebbi orgonaábrázolás Erdély területéről.⁹⁶ A gyülekezet mai hangszerére vonatkozó első történeti utalás az 1793. évi megyebírói számadásban olvasható: „[...] *a 100 frt. 17 pénz nagyobb részét megyebíró Bartos János őkegyelme az eccla megegyezéséből az orgonára költötte.*” 1796-ban kijavítják, festik, és 249 m. forint 91 dénárt költenek rá. 1881. július 10-én szerződést kötnek Mátisfalvi Szőcs Sámuellel, aki „*köteles lészen az orgonát akként alakítani, hogy a klaviaturák elöl, az orgona teste pedig hátul legyen, továbbá az orgona homlokzatát újra festeni 80 frt-ért.*”⁹⁷

1890-ben az orgona állandó reparálására nézve szerződésre léptek Mátisfalvi Szőcs Sámuellel. 1918-ban az orgona homlokzatsípjait rekvirálták, pótlásukra 1925-ben kötöttek szerződést Molnár Aladár felsőboldogfalvi tanítóval 2000 lej értékben.⁹⁸

Az orgona építője Thomas Boltres. Homlokzata „[...] *háromrészes, oromzatos, golyvázott párkányú. Mellvédjén [1793] 1881 [2007] évszám*” olvasható. A szekrény hátulján rácsozott keretbetétek vannak, hátsó klaviatúrája rövid oktávós

---

⁹⁵ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengései*, 274–275., 292.

⁹⁶ Az 1970-ben napfényre került magas művészi színvonalú falképek készítése ideje a 14. század végére tehető. Részletesen ld. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék...*, 213–214., 220.

⁹⁷ Egyházközségi levéltár B.4.

⁹⁸ Egyh. lvt B.28, K. Ek. 1977.

rekonstrukció. A hangszeret eredeti állapotára Papp Zoltán székelyudvarhelyi mester restaurálta 2007-ben.

Székelyvaja

A templom orgonáját 1793-ban „*építette: Tamás Boldizsár* [Thomas Boltres], [...] *orgonaépítő.*” 1893-ban elől játszóssá alakította Takácsy Ignác. 1944-ben megromgálódott, 1946-ban Szeidl Ferenc kijavította, és bővítette. 1981-ben Mesnyi János újból megjavította, és fúvójára villanymotort szerelt fel.⁹⁹

Barátos

1790-ben épült az orgonakarzat,¹⁰⁰ melyre 1794-ben közadakozásból orgonát vásároltak 200 forintért. Szendrei József és Nagy János mestereket említik, mint készítőket. A felajánlók között „*oláh val[1]áson lévő személylyek*” is voltak, akik adományaikért cserébe, maguk és gyermekeik számára – „*holtok törtévéén*” – harangozást kértek.¹⁰¹ Az 1802-es, majd 1838-as földrendésekben megromgálódott hangszeret kijavították, majd az 1878-as általános templomtatarozáskor ismét javítani kellett.¹⁰² Jelenleg Csioflek-orgona van a templomban.

Kovászna

Butyka László lelkész 1794-ben gyűjtést indított orgona beszerzése céljából. Még abban az évben összegyűlt 532 forint. Az 1797-es vizitáció jegyzőkönyve szerint az eklézsia „[...] *nem kevés költséggel igen szép orgonát is készítettett* [...]” 1810-ben már azt is pontosítják, hogy „*a felső chorusban 7 mutatio orgona*” van.¹⁰³ Az 1977-es egyházkerületi orgona-összeírás szerint: „*1796-ban megvásárolták az óbrassói szász templom orgonáját, melyet a mai templom elődjében helyeztek el.*

---

⁹⁹ K. Ek. 1977.

¹⁰⁰ Szőcsné Gazda Enikő – Mihály Ferenc: A barátosi református templom kazettás mennyezete. In: *Acta Siculica* (2012–2013), 628.

¹⁰¹ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 118.

¹⁰² Szőcsné Gazda Enikő – Mihály Ferenc: i. m. 628.

¹⁰³ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 119. A tanulmány írója, Csáki Árpád, az orgona beszerzésének évét 1794-re dokumentálja.

1815–1819 között felépült az új templom, ahol még 1891-ig használták [...] eladásáról nincsenek adatok.¹⁰⁴ Ekkor Nagy József épített új orgonát.

Somosd

Az 1794-ben épült templom berendezési tárgyai között orgona is volt: „[...] az esperesi küldött megállapítja, hogy a régi orgona teljesen használhatatlan, és kijavítani sem lehet [...]” 1860-ban vetődött fel ismét a „megrongálódott orgona” cse-
réje.¹⁰⁵ 1862-ben Blahunka Lajos újat épített helyette, az előzőnek további sorsa ismeretlen.

Szárzajta → 1908. Fiatfalva (7. kép)

A gyülekezet anyakönyve 1794-ben említi, hogy első orgonistájuk Intze Ferencz volt. Az 1796. évi vizitáció pedig jelzi, hogy a templomban „egy 8 mutatoju tremulojaval együtt igen szép ékes orgona” van.¹⁰⁶ Az 1977-es egyházkerületi orgonafelmérésből a továbbiakra is fény derül: „[...] a régi orgonát 1906-ban a [...] Cs[i]oflek Testvérek brassói orgonaépítő cég leszerelte és elvitte [...]”¹⁰⁷ majd 1908-ban Fiatfalván építette fel a reformátusok számára.¹⁰⁸ A fiatfalvi templomot az unitárius hívekkel közösen, „*alternatim*” használják, az erre vonatkozó szabályok a reformátusok legrégebbi – 1783-as – anyakönyvének első lapján

Fiatfalva

¹⁰⁴ K. Ek. 1977.

¹⁰⁵ Az 1860. augusztus 27-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyve Jkv. 105. közli: K. Ek. 1977.

¹⁰⁶ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 115.

¹⁰⁷ K. Ek. 1977.

¹⁰⁸ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 75., 129. A fiatfalviak éppen továbbadták 1836-ban vásárolt régi orgonájukat Csekefalvára. Ezt a hangszert 1748-ban építette Johannes Hahn, a miklóstelkei (Cloașterf, Klosdorf, Maros megye) szászokznak. Vö. Binder, Hermann: *Orgeln in Siebenbürgen*. Gehann-Musik-Verlag, Kludenbach 2000, 73.

vannak bejegyezve.¹⁰⁹ Közös templom a 17. század óta, két felekezeti, két karzat két orgona. A reformátusok Szárazajtáról származó hangszere feltűnő hasonlóságot mutat Siménfalva református templomának orgonájával. Mindkettő építője a brassói Johannes Prause, mindkettőt Pap Zoltán székelyudvarhelyi mester restaurálta.

Magyarigen

Az orgona az 1781–1783 között épült templom nyugati karzatán áll. Történetéről a homlokzaton lévő tábla szövege részletesen tudósít: „*Ez az orgona állíttatott fel 1796-ban szebeni orgonacsináló Han János [ifj. Johannes Hahn] által, július 5-én ára 1000 R. ft. Ezen orgona az 1848-iki vészes időkben megrongálódván kijavítottatott Bács vármegyei szabadkai Kolonics István úr által 1861-ben június 30-án, ára 320 osztr. Forint. Megjavítottatott az ev. ref. egyház közpénztárából háromszéki illyefalvi születésű helybeli lelkész Elekes György papságában és Török Ferenc orgonistasága alatt. Hoffmann Vilmos javította 1939-ben (Pankota). A marosvásárhelyi református egyház hívei Bod Péter dicső emlékének adózva s életéért Istennek hálát adva javították meg Mesnyi János orgonaépítővel Pongrác József orgonista közreműködésével 1970.*”¹¹⁰ A hangszer ma is működőképes.

Bánffyhunyard

Első orgonáját 1798 előtt vásárolta az egyház: „*Anno 1798. Die 8 Septembris. A Bánffyhunyadi reformáta ekklesia [...] orgonát állítva fel a templomba, mely orgona magister Zetz [Maetz] Sámuel által készítettettt vala, tekintetes Udvarhelyi Dániel uram, aki is ezen orgonába 5 rajnai forintot ada [...], a többi részét pedig az orgonának curator Tzuczsa István ő kegyelme fizette ki, mint 152 rajnai forintokat. Ezt a megnevezett orgonát kitsinehén az ekklesia, más nagyobbat készített ugyan Zetz [Maetz] Sámuel urammal, amelyért az ekklesia fizetett 305 vonás forintokat.*”¹¹¹

---

¹⁰⁹ Erdélyi Protestáns Közlöny 1874, 39–46. Vö. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék...*, 134.

¹¹⁰ Gudor Kund Botond: *Rediviva Chartophylax Igeniensis – Az erdélyi-hegylajai Magyarigen református közösségeinek története*. Kriterion Könyvkiadó – Tortoma Könyvkiadó, Kolozsvár–Barót 2011, 74. és Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 100.

¹¹¹ Miklósi Sikes Csaba: *Bánffyhunyard – Református Templom*. Erdélyi Műemlékek 29. Utilitas, Kolozsvár 1999, 6.

A hangszerekről nincsenek további információink, 1874-ben felcserélték Kolonics István kézdivásárhelyi mester 126. opus számot viselő alkotásával.

Bibarcfalva

Az egyházkerületi összeírás szerint az orgona első említése az 1799-es évből való: „*a Templomnak a Toron felöl való vége [...] egész ruinában vagon*”. A károkról készült akkori leltárban olvasható, hogy: „*vagon a templomban egy négy mutációs hibás orgonánk festék nélkül [...]*”, majd kiderül, hogy „*[...] ebből 1834-ben kilopatott 13 ónsíp [...]*”¹¹² A templomot 1801–1802-ben tatarozták, mai formáját az 1897-es renováláskor kapta. A jelenlegi orgonája rövid oktávós, 7 regiszteres historikus hangszer 1855-ből.

Magyarbikal

Az orgonistáról 1799-ből olvashatunk először: „*A M. Bikali Ref. Ekláb[an] Kántorságot és Orgonistaságot folytato Mesternek fizetése [...]*”¹¹³ A hangszer is ebből az időből származik, Hermann Binder szerint Michael Kesstner (1732–1793) munkája. Ezek szerint csak 1793 előtt épülhetett. Szíjhúzásos, ötregiszteres orgonapozitív, szépen faragott klaviatúrával és gravírozott homlokzatsípokkal, eredeti, működőképes állapotban. Belsejében a következő felirat olvasható: „*Renoválva: Magyar Mihály 1857. február hóba, Kurátor: Létay Márton, Egyházfi: Kovács Márton és Orgonista: Tulogy István idejében.*”¹¹⁴

Szászcsávás

1799-ből a következő feljegyzés maradt: „*Az Orgona tsinalot nem tsak én szorgattam [...] hanem az Ifju Grof ur ő nsga maga is két versb[en] is fordulván által eleget nogatta.*”¹¹⁵

A többszólamú, ún. „harmóniás” énekléséről ismert szászcsávási gyülekezet – valószínűleg első – orgonáját 1826-ból említik újból: annak javítására 51 forint 2 dénárt költöttek. Többszöri számlák alapján tudjuk, hogy szíjhúzásos, kis pozitív

---

¹¹² K. Ek. 1977.

¹¹³ Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. X. kötet, Kriterion, Bukarest 1982, 2000, 22.

¹¹⁴ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 99.

¹¹⁵ Szabó T. Attila: i. m. 21.

volt. 1860-ban 300 forintért túladtak a már gyenge állapotú orgonácskán.¹¹⁶ További sorsa ismeretlen. 1861-ben Szabó János új, 6 regiszteres mellvédorgonát épített, mely ma is használható állapotban van.

Feldoboly

Korábban úgy tűnt, hogy 1768-ban Szendrei József épített orgonát a gyülekezetnek,¹¹⁷ de az újabb kutatások során kiderült, hogy a sokoldalú művész akkor a karzatot építette, és a kazettás mennyezetet festette meg. Az orgona építésének ideje 1800, és ismeretlen mester munkája.¹¹⁸ Az orgonakarzat festésének idejéről is több időpont ismert, 1773-at¹¹⁹ és 1802 júniusát említik a források.¹²⁰ A templom az 1802. október 23-i földrengésben megrongálódott, orgonáját 1834-ben Peter Lange, majd 1844-ben Petrus Schneider brassói mesterek javították. További adatok hiányoznak. 1924-ben Karl Einschenk új hangszeret épített, melyet 2021-ben Bors László orgonaépítő restaurált.¹²¹

Felsőtörja (8a. 8b. kép)

1798-ban karzatot építettek, majd 1800-ban hangszer is került rá: „3tio Ezen szép Chorusban készítettett egy hat mutatoju festett orgona tremulával, melynek a corpusán ez az inscriptio vagyon: TITT: MOHAI SIGMONDNÉ KÖNTZEI LIDIA KÖLTSÉGÉN KÉSZÜLT ORGONA A FEL TORJAI REF. TEMPLOMBAN. 1800.”¹²² A 18. századi hangszeret valószínű, hogy már használtan vették. 1802-ben, majd 1838-ban a templomot földrengés rongálta meg, az orgona többször is romos állapotba került. Ismételt javítások (1805, 1818, 1836), majd különálló játszóasztal építése után, 1873-ban nyerte el

---

¹¹⁶ Küküllő 1/I., 564.

¹¹⁷ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 110.

¹¹⁸ Csáki Árpád: A feldobolyi református templom építéstörténete. In: *Acta Siculica* (2018–2019), 52.

¹¹⁹ Szőcsné Gazda Enikő – Mihály Ferenc: A barátosi református templom kazettás mennyezete. In: *Acta Siculica* (2012–2013), 626.

¹²⁰ Csáki Árpád: *A feldobolyi...* 52.

¹²¹ Ezúttal köszönöm Bors László újtusnádi orgonaépítő közlését, aki számos historikus orgona restaurálását végezte el Erdélyben, főleg Csík és Háromszék körzetében.

¹²² Tüdős S. Kinga: *A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve*. Idézi: Pap Ferenc: Kántor és pulpitus a reformáció korától. In: *Református Szemle* 101 (2008/4), 370.

mai formáját.¹²³ Ennek az állapotnak megfelelően restaurálta 2020-ban Bors László újtusnádi orgonaépítő, a Bethlen Gábor Alap támogatásával.¹²⁴

Torja 1988 és 2021

Zsibó

Az egyházkerületi jelentés szerint „1800-tól már volt orgonája a templomnak”.¹²⁵ További adataink hiányoznak. A jelenlegi hangszert Kolonics István építette 1887-ben.

Bethlen → 1877. Apanagyfalu

Az első orgona beszerzése céljából a gróf Bethlen család 1800-ban kisebb orgonaalapot hozott létre, melyből 1801-ben Thomas Boltres épített hangszert: „A.D. 1801 készítettett ezen orgona Bethleni Rf. Ekklésia költségével Tamás Bot.

---

¹²³ Csáki Árpád: *Szendrei József*, 114.

¹²⁴ Beke Tivadarné Kristó Boróka lelkipásztor szíves közlése.

¹²⁵ N. Ek. 1987.

Sar által t. Erdélyi Samu papságában curator Csizmadia László idejében.¹²⁶ További sorsáról a Névkönyv tudósít: „Bethlen Károly 100 fr[t].-ért megvette a bethleni egyházközség régi orgonáját s az apanagyfalui gyülekezetnek ajándékozta 1877-ben. 225 frt.-tal átalakították s az újonnan épült karba tették.”¹²⁷ A hatregiszteres orgona feltűnő hasonlóságot mutat a mester Nagygalambfalván lévő hangszerével (1793), melyet Pap Zoltán restaurált. A bethleniek számára Wilhelm Hörbiger épített új orgonát.

Héderfája

1802-ben gróf Bethlen Sámuel patrónus orgonistát hozatott a gyülekezetbe, azonban ennek a hangszernek keletkezési éve és építője ismeretlen. 1861-ben a székely ezermester, marosvásárhelyi „művész Szabó úr 150 fr. fizetése mellett javítja meg”.¹²⁸ A hangszer további sorsa ismeretlen. Új hétregiszteres orgonát Vass István épített 1876-ban, op. 3.¹²⁹

Aldoboly

Egy 1803-ból megmaradt számadás szerint: „Szendrei úrnak fizettek az orgona reparálásáért előpénz címen 6 frt.-ot. A jelenlegi orgona újabb keletű.”¹³⁰

Almásmálom

1803-ban „orgonát vévén a templomba” arról panaszkodtak a „Sz. Visitatio előtt”, hogy bár szeretik az iskolamestert, de mivel orgonálni nem tud, áthelyezését kérik, „[...] és egy olyan mesternek oda való rendelése iránt esedezik az ekklézsia, aki orgonálni tudjon [...]”.¹³¹ Ezért az évek folyamán több kántor is kénytelen volt távozni az igényes gyülekezetből. Végül a század közepén lettek valódi orgonistára Máté Dániel személyében, aki 1909-ig szolgálta a gyülekezetet. A kis méretű,

---

¹²⁶ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 50, Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 111, 124.

¹²⁷ Névkönyv: 1885. 13.

¹²⁸ K. Ek. 1977.

¹²⁹ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 83.

¹³⁰ K. Ek. 1977.

¹³¹ Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések*, 108., 109.

szíjhúzásos hangszer 1903-ban már rozoga állapotban volt, majd nyoma veszett. Az orgonaalapból egy harmóniumot vásároltak 400 koronáért.

Etéd → 1881. Székelyabod

A gyülekezet korábbi orgonájával kapcsolatos adatunk van 1803-ból, mely a presbiteri jegyzőkönyvben található. Erre utal az egyházkerületi jelentés szövege: *„Addig, ha még lett volna egy megelőző, akkor az 1792-i tűzvész elpusztíthatta a templommal együtt. Az 1803-ban említett [talán újabb?] orgona valószínű kicsi méretű és teljesítményű lehetett, állandó javításra szorult [...]. Ezt 1881-ben eladták a székelyabodi egyházközségnek.”*¹³² Itt 1897-ben új templom épült, az Etédről megvásárolt orgonáról nincs további említés.

Zágor → 1803. Balavásár → 1885. Pócsfalva (9a. 9b. kép)

A balavásári reformátusok első orgonájukat „1803-ban Ifj. Iktári gróf Bethlen Sámuel patrónus [60 forintos] adományából a zágori evangélikus egyháztól vásárolták. Ezt Maetz Samuel orgonaépítő kijavította, és így használták 1885-ig. Ekkor a pócsfalvi leányegyházközségnek adták el [40 forintért].”¹³³ Erdélynek egyik legrégebb és legértékesebb működőképes orgonája. Szíjhúzásos fűjtatója megmaradt, és az egykor használt széttárható homlokzati ajtószárnyak sarokpántjai, valamint a hangszer mozgatására való vasfogantyúk is látszanak még. Hátsó része rácsozott, oldalán festett évszám: „1693”, építője Johannes Vest (1630?–1694) Nagyszebenből. A hangszer 2008–2010 között Hermann Binder, szekrényét Mihály Ferenc restaurálta, ennek során 1624-es évszámot találtak benne.¹³⁴

---

¹³² K. Ek. 1977.

¹³³ K. Ek. 1977., és Kükküllő III., 693.

¹³⁴ Hermann Binder közlése.

Pócsfalva 1978

Magyarvalkó

Átalakított pozitív, 1805-ből. Építője feltehetően Johann Krämmer Nagyváradról.¹³⁵ 1966-ban előljátszóvá alakította, és „egy cinsípot és 4 fasípot” pótolta Domokos Cs. Domokos.¹³⁶

Gogánvára

1806-ban orgonavásárlás mellett határozott a gyülekezet, majd 1807-ben „az orgonasinálónak” 40 forintot fizettek – áll a vizitációs jegyzőkönyvben. Az 1907-es vagyonelejtár szerint értéke 500 korona. 1910-ben már használhatatlan állapotban volt, ezért újat rendeltek Debrecenből, Kerékgyártó Istvántól. A régi orgona további sorsa ismeretlen.¹³⁷

---

¹³⁵ Türk, Erich: *Három észak erdélyi megye orgonatája: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2014, 85.

¹³⁶ K. Ek. 1977.

¹³⁷ *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történelmi katasztere. I. 1648–1800, Désfalva – Kóródszentmárton*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető

Magyarkirályfalva

„Az orgonát gróf Kun Zsigmond adományozta olyan módon, hogy a »Mlgs Groff [...] Úr [...] az Eccla cassajából az orgonára kiadott 100 r. forintot ismét pótolta, és ezzel a 100 R. ft. kifizette egészen« [...] Az 1806-os év folyamán öreg Váradi István kurátor és Váradi Imre indulnak meg orgonacsínáltatás végett.¹³⁸ Adományt gyűjtöttek Kolozsváron, és mester után érdeklődtek Marosvásárhelyen, míg végül a hatregiszteres hátsó klaviatúrás orgonapozitívot Samuel Maetzről rendelték meg. „Télidőben, az 1807-es esztendő elején tíz ember két szánnal ment Berethalomba, az időközben megszegődött orgona után. Nemcsak az orgonát, de az orgonakészítőt is magukkal hozták a beszerelés végett.¹³⁹ Neki 120 forintot fizettek.¹⁴⁰ A hangszer, pedállal és játszóasztallal bővített formában ma is eredeti helyén működik.

*

Az utolsóként bemutatott magyarkirályfalvai orgona „beszerelését” 1807 januárjában a berethalmi püspöki székhelyen működő Samuel Maetz végezte. Ugyancsak ő volt, aki az előző évben befejezte az unitáriusok számára épített első orgonát Kolozsváron, s mint a tanulmány elején olvashattuk, a magyarországi és felvidéki reformátusoknál is 1806-ban indult el ez a folyamat. Ezzel megszűnt az erdélyi református egyház bő fél évszázadig tartó primátusa ezen a téren. E hangszerek elsősorban zenetörténeti vonatkozásban különlegesek, műemlékvédelmi értékük viszont eltérő: sok közülük az enyészet útjára lépett – tehát nincs már mit védeni –, vagy későbbi átalakítások áldozata lett. Többjük az 1918-as síprekvirálás nyomán máig csonkán ül a karzaton, „*mint egy szép leány fog nélkül*”.¹⁴¹ Legértékesebbek nyilván azok, melyek felépítésük óta eredeti helyükön maradtak, és a

---

tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közlésezi: Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/2.), Koinónia, Kolozsvár 2009, 635.

¹³⁸ Számadási jegyzőkönyv 1802, 43., 49., 50., 55., 68.

¹³⁹ Fülöp Ernő: *Királyfalva és református temploma történeti-néprajzi áttekintése*. Vallási néprajz 6. Debrecen 1994, 154.

¹⁴⁰ Küküllő III. 697.

¹⁴¹ A kibédi presbiterek panaszkodtak így 1932-ben, Bodor Péter csonka orgonájának láttán. Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*, 90.

magyar református orgonatörténetnek nem pusztán elnémult tanúi, hanem – szerencsés esetben – a közösségeiket máig szolgáló, hangzó tárgyi emlékek. Ahol viszont csak dokumentumok jelzik egykori jelenlétüket, ott említésük, felsorolásuk, bemutatásuk és tudatosításuk gyülekezettörténeti szempontok miatt válik fontossá. Több helyen vannak ugyanakkor értékes 17–18. századi hangszerek, más egyházaktól vagy közösségektől később vásárolt historikus „vándor” orgonák,¹⁴² de ez már a 19. század fellendülő orgonabeszerzéseinek története. Áltudományos, hibás és káros tehát az a szemlélet, mely csak e század végétől indítaná elterjedésük időszakát magyar református egyházunkban, feledve és feledtetve ezzel történeti értékű orgonáink egy jelentős részét.¹⁴³

SZERZŐ

Dr. Dávid István a Nagykőrösi Református Egyház orgonaművésze, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának nyugalmazott főiskolai tanára, címzetes egyetemi tanár.

---

¹⁴² Pl: Csekefalva, Gyerővásárhely, Harasztos, Kecsetkisfalud, Kisbacon, Kisgalambfalva, Kóródszentmárton → Nyárádandrásfalva, Noszoly, Siménfalva, Somkerék, Székelymagyaros, Székelymuzsna, Szilágypanit, stb.

¹⁴³ Az utóbbi években több olyan írás jelent meg a történelmi egyházak lapjaiban és egyes folyóiratokban, melyek az egyházi zene és kántorképzés klasszikus formáinak újragondolását, „modernizálását” szorgalmazzák. Viszont ezek az irányzatok – néhol a felsőbb körök támogatását is élvezve – sajnos nem számolnak a várható következményekkel. Így születhetett meg e „megújulás” vadhajtásaként, az „orgonahasználattal kapcsolatos elfogultság” kritikája, mely több esetben vezetett már – a neki rendelt liturgiai funkció leértékelésével, elhanyagolásával, majd elvesztésével – történelmi értékű hangszerek lecseréléséhez, majd végső pusztulásához.